

SOSYAL MEDYADA TARİHYAZIMI: BİLGİ KİRLİLİĞİNİ OKURYAZARLIKLA AŞMAK¹

“Sosyal medya ilginç, görsel ve ürkütücü olanı tercih ediyor.”

Catherine Fletcher, Tarih Profesörü

Prof. Dr. Ahmet Şimşek

Modern toplumlarda geçmişin nasıl hatırlanacağı (bilineceği) ailedeki geçmiş anlatılarıyla başlıyor, okulda derslerde öğretilen tarihle sürüyor, arkadaş çevresinin yanı sıra televizyon, film, gazete, dergi ve internet gibi kitle iletişim araçlarıyla edinilen sözlü ve yazılı kültürle biçimleniyordu.^{1 3} Bu durumda ulusal tarihin öğretimi formel olarak okullarda yürütülürken toplumsal anlamda geçmişin tartışılma ve gündeme gelme biçimleri çoğunlukla medya tarafından belirleniyordu. Otoriter ve totaliter rejimlerin baskısı altındaki medya, tek sesli bir toplum ve gerçekliğin tek yönlü bir yorumunu sunmakla yükümlü kınıyor, iktidarın tanzim ettiği ve dayattığı bir geçmiş algısı yeniden inşa ediliyordu. Böylece hegemonik geçmiş temsilleri üretiliyordu. Oysa çoğulculuğun ve çoksesliliğin hakim olduğu toplumlarda “fragmanter” ve farklı katmanlarda farklı geçmiş temsilleri ortaya çıkabiliyor, bu da bir tür temsilde özgürleşmeyi beraberinde getiriyordu. Hegemonik olmayan hatta polemiksel olan geçmiş, farklı gruplar arasında çatışan temsilleri sunabiliyordu. Demokratik medya burada bu dinamik tartışma ve yeniden inşa sürecine dâhil olarak, farklı seslere alan açmaya ve nihai sözü söylememeye dikkat ediyordu.⁴

Geleneksel medya, devletlerin ve kurumların

1 İstanbul Üniversitesi, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü.

2 Bu yazı, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünün düzenlediği “Türkiye’de Tarih Araştırmaları ve H.Ü. Tarih Bölümü Sempozyumu”nda aynı isimle sunulan sözlü bildirinin bir kısmı üzerine inşa edilmiştir.

3 L. Neyzi, Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s. 2.

4 G. B. İnce, “Medya ve Toplumsal Hafıza”, Kültür ve İletişim. 13(1) (2010), s. 9-29.

kuruluşu, yöneticilerin doğumları ve ölümleri, barış beyanları gibi her yıl kutlanan ve anımsamalarla dolu tüm ritüelleri kapsayan çerçeveye içinde düşünülebilir. Bahsedilen bu kültürel araçlar aynı zamanda kolektif hafızayı ve toplumdaki tarih anlatısını etkiliyordu. Geleneksel medya araçları, bir haber olarak “o anı” korumanın, onu tekrar tekrar hatırlamanın ve anlatısını dolaşıma sokmanın yollarını sunarken, yeni medya ise benzer bir rol üstlenmekle birlikte ötekilerin anlatılarına daha fazla alan açıyordu. Günümüzde yeni medya, bugüne kadar hiçbir aracın sunmadığı/sunmadığı oranda ‘demokratik bir anlatı’ oluşturabilmenin potansiyellerini barındırıyordu.⁵

Geniş anlamıyla yeni medya, merkezi bilgi tekellerini ortadan kaldırması, çoksesli bir paylaşım ortamına fırsat vermesi, periferide kalanların da seslerinin duyulmasına imkan oluşturması gibi bilginin demokratikleşmesine katkı sağlamış görünüyordu. Ama aynı zamanda yeni medyada her kullanıcının bir yazar ve paylaşımcı olması da herhangi bir doğrulayıcı mekanizma üretmediği için enformasyon bombardımanına ve büyük bir bilgi kirliliğine de yol açıyordu. Bu durum tarih içerikli yeni medya ürünlerinde de farklı görünmüyordu.

Bir özgürlükler alanı olarak yeni medya, aynı zamanda periferide yer alanların “unutmaya karşı direniş” sergiledikleri muhalif bir alana da dönüşebiliyordu. Resmi anma törenlerinde yer bulamayanlar, burada görünürlük kazanıyor; “yok” sayılanlar bu mücadele alanı üzerinden

5 Aslan, agm, s. 54.

“var” olduklarını sergileyebiliyordu. Böylelikle “ana anlatı”da yer bulamayanların karşıt anlatılarını bu mecra üzerinden oluşturarak dolaşıma soktuklarını ya da anımsamaya katkı sağlayarak egemen tarih anlatısını yapı bozuma uğrattıkları bir mekana dönüşüyordu.

Diğer yandan yeni medya araçları yalnızca muhaliflerce kullanılmıyordu. İktidar sahibi olanlar da iktidarlarını güçlendirecek anlatıları gerekli gördüklerinde planlı biçimde dolaşıma sokuyor, hatta bazen bu amaçla “bot”lar (sahte hesaplar) ve troller (gönüllü ya da ücretli manipulatif işlevsel ajanlar) kullanıyor ve alternatif/muhalif amaçların tam tersi yönündeki amaçlara hizmet edebiliyordu.⁶ Sosyal medya şirketlerinin ekonomi politik yapısı, algoritmaların neden olduğu yeni eşitsizlikler, internete toplumların farklı kesimlerinin eşit derecede erişemiyor olması, bazı dezavantajlı grupların dijital okuryazarlık becerilerinin düşük olması, veri kapitalizmi, platform kapitalizmi, dijital gözetim ve denetim gibi pek çok eleştiriyi de beraberinde getirmiştir.⁷

İşte bütün bunlara paralel zamanda gelişen ve temelinde “pazar” amaçlı olan internet ve web tabanlı paylaşımlarsa, yeni medya ve bunun içinde insanların etkileşimlerini yüksek düzeyde gerçekleştirdikleri “sosyal medya” olarak tanımlanan alanları doğurdu. Web tabanlı paylaşımlar “dijital tarihçilik” olarak adlandırılan; kaynak, yazım süreçleri ve yayımlama konularında gelenekseli aşan pek çok kolaylık ve güvenlik adına bazı sınırlılığı beraberinde getiren yeni tarihçilik yanında sosyal medya üzerinden paylaşılan tarih içerikli bilgi, görsel, ses ve videonun da bir tür tarihyazımı oluşturduğu görüldü. Bu tarihyazımı, aslında şimdiye kadar hiç üzerinde durulmayan bir aşamaya işaret ediyordu.

İlhan Tekeli, tarihin belgeyle ilişkisini üç aşamada açıklamıştır. Buna göre ilkinde, en bilindiği şekliyle, tarihçi önce kaynak olarak belgelere odaklanır ve bunlardan konusuna katkı sağlayanları dikkate alarak yararlanır. İkincisinde kendisi bir metin inşa ederek bir tür belge üretir. Bu da çok aşına olunan bir durumdur. Üçüncüsünde ise bu üretilen yeni belge okuyucunun beğenisine sunulur ve

okuyucuyla etkileşime geçer.⁸ Buna göre modern tarihçilikte, ilk aşamaya odaklandı. Kaynaklar belirlendi, standartlar açıklandı, inceleme yolları gösterildi, belge ile tarihçi arasındaki gerilim çeşitli biçimlerde çözümlendi. İkinci aşamada tarihçinin yazdığı ve oluşturduğu eser, yani bir tür yeni belgenin yazım süreçleri ve bu sürece karışan etmenler, bunların yönü postmodern eleştiriler neticesinde görülmeye başlandı. Tarihyazımı incelemeleri de böylelikle ortaya çıktı. Üçüncü aşama ise tamamen yeni bir girişime ve oluşuma dikkat çekiyordu. Bu aşama, üretilen tarihsel bilginin, yani tarihçinin eseriyle sunduğunun ne anlama geldiğinin, “okuyucu-eser etkileşimi” çerçevesinde incelenmesi ve tartışılmasıydı. Bu aşama tarihçiler açısından oldukça yeni bir durumdu. Bu sebepten henüz tarih eserleri bağlamında örnekleri görülmemekle birlikte, Yeni Tarihselcilerin dile getirdikleri yeni tür tarihsel romanlar üzerinden en azından bir kısım edebiyatçıların bir süredir incelemeler yaptıkları bilinmektedir. Bu bağlamda tarihçiler bu konu üzerine henüz doğrudan bir inceleme sunmasalar da sinema ve dizilerde tarihin temsiliyle ilişkili konularda akademik ve popüler kanallarda onların bir süredir yazmaya başladıkları söylenebilir. Sosyal medya ise yeni bir iletişim ve paylaşım kanalı olarak tarihyazımı açısından henüz çok az incelemenin yapıldığı yeni bir olgudur.

Sosyal medya, kullanıcıların içeriğini kendilerinin oluşturduğu, kendilerinin yayımlayarak doğrudan paylaştığı; etkileşimin paylaşım ve tartışmalar aracılığıyla gerçekleştiği her türlü çevrimiçi ortamdır. Sosyal medya güncelliği, “anındalığı” ve “hızı” vurgulaması dolayısıyla içinde yaşanan hâkim görme biçimini yeniden üreten bir mantığa dayanmaktadır.⁹ Postmodern kuramcı Jean Baudrillard, “hipergerçeklik” kavramıyla medya tarafından gerçekliğin yeniden inşa edildiğini; medya tüketicilerinin zihninde gerçek dünyanın simülasyonları olduğunu öne sürmüştü.¹⁰ Sosyal medya tam da bu hipergerçekliğin genel kabul gördüğü ve bir tür simülatif gerçekliğin

8 İ. Tekeli, Tarihyazımı Üzerine Düşünmek. Dost Yayınları, Ankara, 1998.

9 H. Çelik, & D. Elbasan, “Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Medyadaki Tarihle İlgili Paylaşımlara İlişkin Görüşleri”. Turkish History Education Journal, 7 (2), (2018), s. 252.

10 J. Baudrillard, Simülakrlar ve Simülasyon, çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016.

6 Aslan, agm, s. 63.

7 agm, s. 55.

paylaşıldığı alan haline geldi. Bu durum sosyal medya kullanıcısının gerçeklik algısı ve “kullanımını” da derinden etkiledi. Hipermetinlere dönüşen paylaşım imkanları, insanlara bir tür zenginlik sunarken özellikle temsil ve beğenilme süreç içinde kendi görünürlüğünü arttırmak için “teşhirciliğe” dönük bir bağımlılık yaratabiliyordu.

Genellemeler doğru değildir, ama Post-truth zamanlara rastgelen sosyal medya olgusu, çeşitli yönleriyle incelenmeye değer, başlı başına bir alan olarak görülmektedir. Artık medya ile ilgili yeni olan şey, insanların yalanları kabul ediş tarzı ve bunu yayarlarken kullandıkları süreçlerin kontrol edilemezliğidir. Bugün internete ulaşımı olan, okuma yazmayı ve dijital platformlarda paylaşım yapabilmeyi bilen her kişi, herhangi bir konu hakkında istediğini yazabilir ve paylaşabilir. Bu yazdıkları doğru da olmayabilir. Binlerce kişinin buna inanması için sunumun ya da içeriğin ilgi çekici olması yeterlidir. Bundan dolayı sosyal medya kullanımındaki hızlı artış, bu tarz yalan haber üretimi ve yayılımını da hızlandırmaktadır.

Sosyal medyada kaynağı belli olmayan ve doğruluğu test edilmeden paylaşılan yüzlerce haber her gün karşımıza çıkmaktadır. Medya okuryazarlığı becerisine sahip olmayan bu medya üretici ve tüketicileri, internette karşılaştıkları doğruluk payı olmayan bu haberlerin büyük bir kısmına inandıkları ya da çıkarlarına uyun düştüğü için paylaşmaktadır.¹¹ Sosyal medya kullanıcıları tarihle ilgili bir bilgiyi deduyduğu veya kendinde var olan bilgiyle birleştirip, geçmiş zaman koşullarını göz ardı ederek günümüz şartlarıyla değerlendirip yorumlayarak yayımlayabilmektedir. Bu durumda paylaşılan tarih içeriği gerçeklik dayanaklarından uzaklaşmakta, ideolojik ya da grupsal beklentilere uygun düzenlenmesi yönüyle genelde bugüncülük (presentism) diyebileceğimiz anakronik sapmaları barındırabilmektedir.

Sosyal medyada tarihin, bir zaman boyutu olarak “şimdi” içerisine hapsedilmesi, geçmişin sadece şimdiye hizmet ettiği oranda varlık alanı bulmasına yol açmakta ve bu da bireyi geçmiş sorgulama gerekliliğinden uzaklaştırmaktadır. Tarihselliğinden koparılmış olaylar bolluğu ile

11 V. Şimşek, “Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme”. Global Media Journal TR Edition, 8 (16), (2018), s. 4.

karşı karşıya kalan bireylerle tarih, kullanıcıların elinde ironik biçimde binlerce kez yeniden paylaşılan yüksüz, etkisiz, homojen imgelere dönüşmektedir.¹²

TARİH OKURYAZARLIĞI YA DA TARİHSEL DÜŞÜNME BECERİLERİ

İtiraf etmek gerekirse tarihçi formasyonuna sahip olmamıza ve uzun zamandır sosyal medya kullanmamız sonucunda olası yanıltma yollarını bizzat defalarca deneyimlememiz rağmen, paylaşılan içeriğin ilginçliği ve kendi bakış açımıza uygunluğuna kanıp, doğru olmayan bazı paylaşımları biz dahi yapabiliyoruz. Bu durum tam da sosyal medya dünyasının cazibesi ve gücüne işaret ediyor gibidir. Bu süreçler konusunda daha çok ayrıntılı araştırmaların ve incelemelerin yapılması gerekli görünüyor.

Peki bu durumda tarih formasyonu olmayan sıradan kişiler ne yapmalıdır?

Son 40 yıldır aslında refah düzeyi yüksek gelişmiş demokratik ülkelerin üniversitelerinde başlamak üzere dünyanın diğer demokratik toplumlarına doğru yayılan, bilginin bireysel nitelikleri ön planda tutan bir süreçle inşa edildiği yaklaşımı, toplumsal bağlamda karşılaşılan sorunların çözümünde nasıl hareket edilmesi gerektiğinin de önerilerini bireysel düşünme becerileri ya da çeşitli bilgi okuryazarlıklarını ortaya atarak göstermeye çalışmıştır. Bugünün hızlı akan, dakik işleyen toplumsal trafiğinde bireylerin adeta tercihler yaparak yol almak zorunda kaldıkları geniş enformasyon ağında doğru-yanlış ayırt edecek bazı becerilerinin geliştirilmesi gereği bir süredir ülkelerin ulusal eğitimlerinin de gündeminde yer almıştır. Bu bağlamda tarih alanında karşılaşılan dezenformasyon karşısında doğruyu tercih edebilecek beceriler ya da okuryazarlık neleri kapsamaktadır?

Tarihsel düşünme becerileri (historical thinking) ya da tarih okuryazarlığı (historical literacy), bireylerin tarihsel duyarlılık (historical sensibility), tarihsel farkındalık (historical awareness) ve tarih bilinçlerini (historical consciousness) arttırarak karşılaştıkları tarihsel içerikle ilgili doğru kararlar

12 Ö. Oğuzhan, İletişimde sosyal medya sosyal medyada etkileşim. Kalkedon, İstanbul, 2015, s. 96.

verebilmelerini amaçlar. Başka bir anlatımla tarihsel olayları sadece ezberleyen değil eleştiren, sorgulayan, yorumlayan, nedensel bir bakışla günümüzdeki olayların kökenlerini analiz edebilen bireylerin yetiştirilmesidir.¹³

Tarih okuryazarlığı becerisi içinde:¹⁴

- Tarihsel Olaylar Bilgisi: Tarihi olayları hatırlama, akılda tutmayı kapsar.
- Kronolojik Düşünme Becerisi: Tarihsel olayların oluş zamanlarına göre sıradizimsel düşünmeyi kapsar.
- Neden-Sonuç İlişkisi Kurabilme Becerisi: Olayların sonuçlarıyla başka olayların nedenleri arasında bir ilişki kurarak anlamaya çalışmadır.
- Tarihsel Dili Anlama Becerisi: Tarihsel metinleri anlamak için konu olan tarihsel dil ve sözcükleri zamanındaki bağlamı çerçevesinde değerlendirmektir.
- Tarihsel Araştırma Becerisi: “Ne biliyoruz”, “Ne bilmeyi istiyoruz” sorularını sordurur.
- Bilgi İletişim Teknolojilerini Kullanma Becerisi: Araştırma ve paylaşım yaparken dijital imkanları kullanabilmektir.
- Tarihsel Empati Becerisi: Tarihsel bir figürle duygusal bir bağ kurarak onu ve yaptıklarını gerçekçi biçimde anlamaya çalışmaktır.

¹³ Murat, Keçe, “Tarihsel düşünme becerileri ile tarih okuryazarlığı becerilerinin karşılaştırılması”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (03), (2015), s. 113.

¹⁴ Taylor ve Young’tan (2003) aktaran agm, s. 113-116.

- Tarihsel Olayları Anlatı Şeklinde İfade Etme Becerisi: Olayları dinleyicinin anlayabileceği düzeye göre sunmaktır.
- Geçmişle Günümüzü İlişkilendirme Becerisi: Şimdinin geçmişin bir birikimini taşıdığından hareketle günümüzdeki geçmişi anlayabilmektir.
- Çelişkili Yorumları Ayırt Edebilme Becerisi: Okuyucunun karşılaştığı tarih içeriğini eleştiri süzgecinden geçirerek olaylar arasındaki çelişkili ifadeleri fark etmesi, benzerlik yahut farklılıkları ortaya koymasındır.
- Anlatımsal İfade Becerisi: Sanat yapıtlarının gözüyle geçmişe bakmak, olayları dar bir kalıptan değil de çok yönlü olarak görebilmektir.
- Ahlaki Muhakeme Becerisi: Bir tarihsel olayın değerlendirilmesinde doğru, yanlış, iyi, kötü, olumlu, olumsuz gibi ahlaki kavramlar temel alınarak tartışma sürecine girilmesidir.

SONUÇ

Geçmişin bilgisini şimdiki zamanda inşa etme olarak tarihyazımı, günümüzdeki dijitalleşme imkanlarıyla birlikte başka bir mecraya girmiş görünmektedir. Dijital veri tabanları, bloklar ve sosyal medya üzerinden geçmişle ilgilenme, profesyonel tarihçilerin yanında amatör tarihçileri ve hatta sıradan insanları ilgilendirecek biçimde oldukça geniş bir çerçevede kendini göstermektedir. Dijital imkanların artmasıyla kaynaklara daha kolay ve hızlı ulaşan tarihinin yanında, daha popüler bir anlatımla bilinenleri

sunma eğilimindeki amatör tarihçiler kadar, sosyal medya üzerinden gerçekleştirdiği paylaşımlarla sıradan insanlar da tarih içeriğiyle sık sık ilgilenmektedir. Bu durum yoğun bir enformasyonla karşılaşan bireylerin doğru olanı seçmesini zorlaştırmaktadır.

Bilgi merkezlerinin çoğalması gibi bilginin demokratikleşmesine katkı sağlayan internet ve süreç içinde ulaşılan dijitalleşme, araştırma-yazma-yayımlama süreçlerini kolaylaştırırsa da pek çok aşamada sahte durumların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Dijital imkanların sık kullanıldığı bir etkileşim platformu olarak beliren sosyal medya bu sahteliklerin sık yaşanabildiği durumdadır. Sosyal medyada bireysel ya da grupsal imkanı bulan her paylaşımcı aynı zamanda yayıncı sayılabilir. Bu çerçevede düşünülünce yapılan paylaşımların niteliği sadece iyi zaman geçirmek ya da eğlenmek amacı taşımamakta; bireysel ya da grupsal tutum, tavır, ideoloji, beklenti çerçevesinde anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda yapılan tarih içerikli paylaşımların gerçekliği meselesi öne çıkmaktadır.

Post-truth¹⁵ olarak adlandırılan, rasyonelliğin yerine duyguların ve kanaatlerin önemsendiği bu dönemde tarih alanında yaşananlar, kurgusallığın bilimsel gerçekliğe galebe çalacak hale geldiğine işaret eder gibidir. Bireylerin sanal gerçeklik merkezli yaşadıkları bu tür durumlar, sanal ortamların dışındaki yaşamlarını da derinden etkilemektedir. Bu tür organize bilgi kirliliği karşısında doğru olanı tercih etmeleri kolay olmamakla birlikte bu, düşünme becerileri ve okuryazarlık eğitimiyle mümkün görünmektedir. Günümüzde her konuda üretilen okuryazarlıklar gibi tarih alanına yönelik de tarih okuryazarlığından bahsedilebilir. Edinilmesi zaman alsa da her bireyin tarih okuryazarlığına sahip olduğu toplumlarda tarihsel doğrular her zaman önemseneyecektir. Tarih okuryazarlığını kazanmış bireylerin, tarihle ilgili ister akademik makale, ister tarihsel bir roman ya da sosyal

medyada karşılaştıkları eğlenceli bir tarih içeriği olsun, her biriyle baş edebilecek donanımına sahip oldukları görülecektir. Bu yüzden önerimiz okullarda öğretilen tarih derslerinde salt geniş bir tarih bilgisinin aktarılması yerine tarih okuryazarlığı becerilerinin geliştirilmesine yönelik mesai harcanması olacaktır.

KAYNAKLAR

- Adorno, T. (2007). *Kültür Endüstrisi*. Elçin Gen vd. (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, A. (2021). Toplumsal Seslerin Çoğulluğu: Alternatif-Aktivist Yeni Medya ve Demokratik "Tarih" Anlatısı". *Alternatif Politika*, 13(1), 51-74.
- Avcı, Ö. (2019). Geçmiş Tarihelleştirmenin Bir Aracı Olarak Tarih Dizileri: Diriliş, Payitaht, Kütül'amâre". *Sosyoloji Dergisi*, (39), 103-139.
- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve Simülasyon*. Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Çelik, H. ve Elbasan, D. (2018). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Sosyal Medyadaki Tarihle İlgili Paylaşımlara İlişkin Görüşleri. *Turkish History Education Journal*, 7(2), 251-270.
- Çınar, R. (2020). *Ecdadın İcadı AKP İktidarında Bellek Mücadelesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Horkheimer, M. (1996). *Akıl Tutulması*. Orhan Koçak (çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Iggers, George G. (2003). *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*. Gül Çağalı Güven (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı.
- İnce, G. B. (2010). Medya ve Toplumsal Hafıza. *Kültür ve İletişim*, 13(1), 9-29.
- Keçe, M. (2015). Tarihsel Düşünme Becerileri ile Tarih Okuryazarlığı Becerilerinin Karşılaştırılması. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(3), 108-122.
- Neyzi, L. (2011). *Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye'de Bellek Çalışmaları*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oğuzhan, Ö. (2015). *İletişimde Sosyal Medya Sosyal Medyada Etkileşim*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Özgül, G. E. (2012). Bir Görme Biçimi Olarak Yeni Medya: Kamusal Bir Alan İmkânının Araştırılması. *Journal of Yasar University*, 26(7), 4526 - 4547.
- Şimşek, A. ve Yalı, S. (2019). *Gerçekten Öyle mi Olmuş? Post-truth Zamanlarda Tarihin Temsili*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Şimşek, V. (2018). *Post-Truth ve Yeni Medya: Sosyal Medya Grupları Üzerinden Bir İnceleme*. *Global Media Journal TR Edition*, 8(16), 1-14.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Ankara: Dost Yayınları.
- Topbaş, H. ve Doğan, A. (2016). *Toplumsalın Yeni Agorası Olarak Sosyal Medya: Eleştirel Yaklaşım*. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 124-148.
- Word of the Year. (2016). *Post-truth*. Erişim tarihi 03.02.2022, <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>

¹⁵ Oxford sözlük, Post-truth sözcüğünü 2016'da yılın sözcüğü olarak seçmişti. Resmi tanımlamalarıyla Post-truth, "kamuoyunu şekillendirmede nesnel gerçeklerin duygulara ve kişisel inanca hitap etmekten daha az etkili olduğu durumlarla ilgili veya bunları ifade eden' olarak tanımlanan bir sıfattır. Word of the Year 2016, Erişim tarihi: 03.02.2022. Online: <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2016/>